

Anna Pikała

Psychopedagogiczne determinanty aktywności twórczej uczniów szkół ogólnokształcących

Wartości w muzyce 5, 297-311

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Pikała

Uniwersytet Łódzki
Łódź

Psychopedagogiczne determinanty aktywności twórczej uczniów szkół ogólnokształcących

Twórczość jest rodzajem aktywności, który angażuje i rozwija całą osobowość ucznia. Wartość wychowawczą ma sam proces twórczy — uczniowska twórczość nie musi być zakończona powstaniem wytworu (dzieła) społecznie nowego i cennego. Koncepcja twórczości jako stylu twórczego zachowania stała się odwzorowaniem wielowymiarowego systemu procesów, za pośrednictwem których człowiek rozwiązuje problemy twórcze i tworzy nowe dzieła. Liczne badania wykazały, że twórcze osiągnięcia nie są uzależnione od wybitnych zdolności umysłowych, a są uzależnione m.in. od posiadanego systemu wartości, umiejętności postrzegania problemu z różnych punktów widzenia, chęci przełamania nawyków, stereotypów i konwencji w życiu codziennym. W psychologicznym ujęciu twórczości zwraca się uwagę na to, iż myślenie twórcze należy rozpatrywać w kategorii spontanicznego, nieprzewidywalnego procesu, który nie poddaje się prostym zabiegom algorytmizacji i mechanizacji.

Postawę twórczą określa się jako zespół dyspozycji emocjonalno-motywacyjnych, poznawczych i sprawczych, który w sprzyjających warunkach zewnętrznych pozwala dziecku reorganizować dotychczasowe doświadczenia i na podstawie jego składników tworzyć lub odkrywać coś dla niego nowego i pożytecznego¹. O sprzyjające warunki dla twórczości musi więc zadbać szkoła. Twórczość uwarunkowana jest czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi. Czynniki wewnętrzne dotyczą osoby samego twórcy. Czynniki zewnętrzne dotyczą otoczenia twórcy, w tym m.in. szkoły. Dziś nie ulega już wątpliwości, że to środowisko człowieka może wpływać pozytywnie lub negatywnie na jego postawę twórczą. Dlatego tak ważne jest zapewnienie przez szkołę klimatu

¹ J. Kujawicki: *Twórczość metodyczna nauczyciela*. Poznań 2001, s. 107.

sprzyjającego twórczości. Przyjazny dla twórczości klimat sprzyja kształtowaniu się cech osobowości koniecznych dla zaistnienia działania twórczego.

Organizując warunki zewnętrzne z punktu widzenia zajęć szkolnych, preferowane powinny być okazje edukacyjne, dzięki którym uczeń rozwija umiejętności myślenia krytycznego, rozwiązywania problemów oraz podejście sytuacyjne, zgodnie z którym uczeń jest inspirowany przez nauczyciela zaskakującymi okolicznościami wywołującymi zainteresowanie, motywację, a w konsekwencji myślenie twórcze. Sytuacja dydaktyczno-wychowawcza ma stymulować różne formy aktywności uczniów, a następnie rozwój tych umiejętności². Zdaniem Carla R. Rogersa wśród czynników zewnętrznych sprzyjających twórczości najważniejsze są: poczucie psychicznej wolności i bezpieczeństwa. Wolność oznacza swobodę pełnej ekspresji, natomiast bezpieczeństwo zapewnia bezwarunkowa akceptacja i empatyczne zrozumienie środowiska³. Do środowiskowych stymulatorów twórczości zalicza się:

- otwartość na problematykę kulturalną, mającą wyraz w różnorodnych dyskusjach;
- próby weryfikacji hipotez itp.;
- zajmowanie wysokiej pozycji w systemie społecznych wartości przez zjawisko;
- samorealizacja i osobisty rozwój;
- wolny dostęp do wszelkiego rodzaju informacji czy wytworów;
- różnorodność bodźców kulturalnych, charakterystyczna dla środowisk zróżnicowanych kulturowo lub etnicznie;
- tolerancję różnych stylów zachowania i poglądów;
- współdziałanie osób wybitnych;
- społeczne uznanie dla twórcy i twórczości⁴.

Badacze uwarunkowań twórczości uważają, że bardzo ważne znaczenie w kształtowaniu twórczości u człowieka ma okres dzieciństwa i wczesnej młodości, co podkreśla rolę szkoły w kształtowaniu twórczych osobowości. Szkoła przede wszystkim powinna umożliwiać uczniom odpowiednią dla ich wieku swobodę działania, gdyż każdy człowiek z natury jest twórczy.

W procesie zdobywania wiedzy, która jest niezbędna, aby móc rozwijać się twórczo, uczestniczą różne procesy poznawcze. Najprostsze czynności poznawcze polegające na odbiorze wrażeń zmysłowych dokonują się dzięki spostrzeganiu, natomiast najdoskonalszy poziom poznania stanowią procesy wyobrażenia, myślenia oraz pamięci i uczenia się. Istotny wpływ na kształcenie i rozwijanie procesów poznawczych mają nauczyciele, którzy poprzez zajęcia dydaktyczne,

² R. Więckowski: *Prakseologiczna interpretacja edukacji wczesnoszkolnej*. „Życie Szkoły” 2000, nr 5.

³ C.R. Rogers: *O stawianiu się osobą: poglądy terapeuty na psychoterapię*. Przedmowa P.D. Kramer, przekł. M. Karpiński. Poznań 2002, s. 33.

⁴ J. Sołowiej: *Psychologia twórczości*. Gdańsk 1997, s. 67.

rozmowy z uczniami wpływają na sposób odbierania przez nich rzeczywistości. Kierowany przez nauczycieli proces poznania powinien się opierać na spostrzeganiu konkretnych przedmiotów i zjawisk, czemu sprzyja organizowanie zajęć praktycznych, przeprowadzanie obserwacji i eksperymentów. W dużej mierze od jakości tych działań zależy rozwój poznawczy uczniów. „Uczenie się jest zawsze ułatwione, kiedy przebiega w warunkach, w których podmiot ma okazję dokonywania eksperymentów zaspokajających jego indywidualne potrzeby”⁵.

Nauczyciel oprócz przekazywania wiedzy oraz kształcenia określonych umiejętności i sprawności powinien zwracać uwagę na rozwijanie takich form myślenia, które stanowią podstawę samodzielnego rozwiązywania problemów, kierowania własnym działaniem, podejmowania twórczego działania. Jednym z najważniejszych celów nauczania i wychowania we współczesnej szkole powinno być wykształcenie w uczniach zainteresowań związanych z przedmiotami nauczania, zainteresowań zawodowych, społecznych, kulturalnych i estetycznych. Zainteresowanie jest właściwością psychiczną, która przybiera postać ukierunkowanej aktywności poznawczej w określonym nasileniu i przejawia się w wybiórczym stosunku do otaczającej rzeczywistości⁶. Zainteresowania stanowią źródło motywacji do tworzenia i uczenia się. Elizabeth B. Hurlock spośród wielu sposobów rozpoznawania przez nauczyciela zainteresowań dziecka wymienia: obserwację czynności dziecka, analizę pytań i pragnień, przysłuchiwanie się tematom rozmów, badanie czytelnictwa lub spontanicznych rysunków oraz wypowiedzi dzieci na temat ich zainteresowań⁷.

Charles Galloway wśród metodycznych warunków twórczości wyróżnia:

- informowanie uczniów o szczegółowych celach uczenia się;
- podawanie wskazówek dotyczących uczenia się;
- przyciąganie i ukierunkowanie uwagi;
- pobudzenie do przypominania sobie wiadomości;
- dostarczanie odpowiednich bodźców;
- dostarczanie korygujących informacji zwrotnych;
- ułatwianie transferu wiedzy;
- zapewnianie przechowywania wiedzy w pamięci⁸.

Nauczyciel powinien stwarzać uczniom warunki do: kształtowania, planowania, organizowania i oceniania własnej nauki; rozwiązywania problemów w twórczy sposób; rozwijania sprawności umysłowych. Powinien dostosowywać sposób przekazywania treści i kształtowania umiejętności do aktywności

⁵ W. Puślecki: *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*. Kraków 1998, s. 24.

⁶ Z. Skorny: *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*. Warszawa 1987, s. 112.

⁷ E.B. Hurlock: *Rozwój dziecka*. Przekł. B. Hornowski, K. Lewandowska, B. Rosemann. T. 1. Warszawa 1985, s. 304.

⁸ Ch. Galloway: *Psychologia uczenia się i nauczania*. Przetł. J. Radzicki. T. 1. Warszawa 1988, s. 163.

uczniów, wspomagać samodzielność uczniów, stymulować ekspresję twórczą, rozbudzać ciekawość i motywację uczniów do nauki. Twórczą aktywnością ucznia najlepiej kieruje twórczy nauczyciel, który jest przekonany o kreatywnych możliwościach każdego ucznia oraz posiada niezbędne umiejętności metodyczne⁹. Na postawy twórcze uczniów może wpływać jedynie nauczyciel twórczy, otwarty na wszystko, co nowe, inne, posiadający umiejętność kształtowania postaw dających możliwość przekraczania barier i schematów¹⁰.

Nauczyciel kreatywnie kompetentny wychowuje do samodzielności. Ma świadomość tego, że poprzez zachęcanie do samodzielnego rozwiązywania problemów, motywowanie do poszukiwań i badań, rozwija się i kształtuje szeroko rozumiana samodzielność, będącą warunkiem aktywności poznawczej i twórczej. Niezwykle ważnym aspektem rozwoju ku kreatywności jest więc umiejętność odpowiedniego formułowania poleceń i stawiania zadań przez nauczyciela. Zadane przez nauczyciela pytania i postawione zadania powinny mieć charakter problemów otwartych i dywergencyjnych, czyli takich, które nie ograniczają się tylko do jednej odpowiedzi, jednego rozwiązania, ale dają możliwość poszukiwania i konstruowania różnych rozwiązań. Uczeń, który otrzymuje zadanie dywergencyjne, „musi uczynić krok w nieznaną, wytworzyć coś, czego dotąd nie znał, czego nie było, zaproponować własne rozwiązanie. Zadanie takie nie tylko umożliwia, ale także prowokuje, a nawet stawia przed koniecznością dawania własnych pomysłów”¹¹. Nieodzownym elementem edukacji kreatywnej są wątpliwości. Wątpiący nauczyciel pozwala dziwić się i wątpić uczniom. „Zawsze należy kwestionować i podważać to, co wydaje się być definitywne i oczywiste. Dzięki wątpliwościom człowiek odkrywa nowe teorie i poznaje nowe oblicza prawdy”¹².

W szybko zmieniającym się obecnie życiu społecznym młode pokolenie dorasta w innych zupełnie warunkach, niż dorastali ich rodzice i wychowawcy, lepiej się niejednokrotnie doń dostosowując. Młodzież manifestuje nowe postawy, nowe potrzeby. Kontrola wychowanków przez wychowawców realizujących szczegółowy tok pracy dydaktycznej usztywnia aktywność uczniów i hamuje spontaniczną inicjatywę. Taka sytuacja często doprowadza do tego, że nauczyciele mają trudności z odróżnieniem ucznia twórczego od ucznia z problemami w uczeniu się. Nauczyciel powinien być liderem, przywódcą, menadżerem, bo to od jego stylu „przewodzenia” zależy, jak będzie postrzegana atmosfera szkoły¹³. Powinien, ale rzeczywistość jest inna.

⁹ R. Schulz: *Szkoła jako organizacja*. Toruń 1993, s. 54.

¹⁰ J. Kujawiński: *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych: zarys metodyki*. Warszawa 1990, s. 61.

¹¹ M. Stasiukiewicz: *Twórcza aktywność dziecka jako czynnik jego rozwoju*. „Życie Szkoły” 1980, nr 10.

¹² W. Woronowicz: *Dydaktyka wątplenia wobec ignorancji*. W: K. Deneck, F. Berężnicki, J. Świrko-Pilipczuk: *Przemiany dydaktyki na progu XXI wieku*. Szczecin 2000, s. 66.

¹³ K.L. Szmidt: *Pedagogika twórczości*. Sopot 2005, s. 251.

Jeśli chodzi o cechy środowiska kreatywnego (stymulatory i inhibitory twórczości), to aktywność twórcza, podobnie jak inne formy aktywności ludzkiej, przebiega zawsze w określonych warunkach, w określonym kontekście, w określonym środowisku. Warunki twórczości tworzy ogół czynników wpływających na podejmowanie, treść, intensywność, przebieg i rezultaty działań twórczych. Połączenie wszystkich wymiarów „czteroaspektowego paradygmatu interpretacji twórczości”¹⁴ w całość prowadzi do uogólnionego stwierdzenia, że „twórczość jest to proces, prowadzący każdą jednostkę stymulowaną przez środowisko wychowawcze do wygenerowania nowego bytu cennego z punktu widzenia rozwoju i samorealizacji tej jednostki”¹⁵. Zdaniem Krzysztofa Józefa Szmidta twórczość można rozpatrywać w trzech wymiarach (zakresach):

1. W wymiarze indywidualnym: należy uwzględnić w nim kierunek, aspekty sytuacyjne, materialne i środowiskowe.

2. W wymiarze grupowym lub lokalnym: rodzina, rówieśnicy, instytucje edukacyjne tworzące mikrośrodowisko.

3. W wymiarze społecznym, historycznym i globalnym — warunki kulturowe, polityczne, naukowe tworzące makro- i metaśrodowisko twórczości¹⁶.

Procesy twórcze bywają zdeterminowane przez rozbudowaną konstelację uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych, które rozpatrywane są w kategorii stymulatorów i inhibitorów twórczości. Podejście do stymulatorów-inhibitorów twórczości jest najbardziej charakterystyczne dla pedagogiki ze względu na zainteresowanie warunkami dydaktyczno-wychowawczymi, w jakich przebiega lub powinna przebiegać aktywność twórcza człowieka w środowisku wychowawczym. Inhibitorem (łac. *inhibeo* — ‘wstrzymuję’) jest każdy czynnik blokujący, hamujący podjęcie procesu twórczego (innowacyjnego), ograniczający jego zasięg i przebieg lub powodujący przedwczesne jego przerwanie. Pojęcie „inhibitor” w odniesieniu do twórczości bywa krytykowane, gdyż — jak uważa Edward Nęcka — dotyczy ono procesu, który się zaczął (w domyśle), a czynniki przeszkadzające w tworzeniu nie tylko hamują proces twórczy, ale także nie pozwalają mu się rozwijać, ograniczają swobodę wyboru kierunków rozwoju twórczego, niepotrzebnie ukierunkowują proces twórczości na informacje zbędne lub wręcz szkodliwe¹⁷. Dlatego też E. Nęcka sugeruje, by zamiast pojęcia „inhibitory” używać pojęcia „przeszkody”. Przeszkodami w twórczości, zdaniem E. Nęcki, są „wszelkie mechanizmy zapobiegające podjęciu lub rozwinię-

¹⁴ Twórczość zarówno w psychologii, jak i pedagogice definiuje się najczęściej zgodnie z tzw. paradygmatem czteroaspektowym (Mooney 1963, Rhodes, 1963, Golan 1963). Zgodnie z tym podejściem badania nad twórczością sprowadzają się do czterech kluczowych wymiarów: osoby twórcy, procesu psychicznego, warunków tworzenia oraz wytworu.

¹⁵ R. S c h u l z: *Twórczość — społeczne aspekty zjawiska*. Warszawa 1990, s. 329.

¹⁶ K.J. S z m i d t: *Systemowe teorie twórczości i ich pedagogiczne implikacje*. W: *Twórczość w teorii i praktyce*. Red. S. P o p e k. Lublin 2004, s. 289.

¹⁷ E. N ę c k a: *Proces twórczy jego ograniczenia*. Kraków 1995, s. 116.

ciu się procesów twórczych ograniczające swobodę poszukiwań, zakłócające ich przebieg lub powodujące przedwczesne ich przerwanie”¹⁸. Zgodnie z podejściem psychologicznym (personologicznym), E. Nęcka za przeszkody w twórczości uznaje czynniki o charakterze procesualnym, wewnętrznym rozumiane jako procesy psychiczne antagonistyczne wobec procesów twórczych i dzieli je na cztery kategorie przeszkód:

1. Przeszkody zapobiegające rozpoczęciu się procesu twórczego: antykreatywne przekonania i ideologie; obawa przed ponoszeniem emocjonalnych kosztów twórczości (lęk przed krytyką i ośmieszeniem, smętność, niepokój).

2. Przeszkody przedwześnie przerywające proces twórczy: dogmatyzm — obawa przed wymową własnego dzieła; egocentryzm — obawa przed małością własnego dzieła; niecierpliwość wyniku — niecierpliwe dążenie do wyniku za wszelką cenę.

3. Przeszkody zakłócające proces twórczy: nacisk i konformizm; rywalizacja; warunkowanie sprawcze — karanie reakcji twórczych (np. oryginalnych odpowiedzi uczniów, stawianie filozoficznych pytań) i nagradzanie zachowań nie-twórczych; sztywna samokontrola — kompulsywny przymus tworzenia.

4. Przeszkody ograniczające przebieg procesu twórczego do niektórych jedynie operacji umysłowych: tabu i autocenzura; inercja mentalna — sztywność procesów intelektualnych; myślenie schematyczne; jednostronność — dostrzeganie tylko jednego aspektu i dominującej funkcji obiektu (fiksacja funkcjonalna — stan, w którym jednostka wykazuje nadwrażliwość w stosunku do pewnej części dostępnych informacji kosztem innych); nadmierna wiedza i twórcza indolencja ekspertów¹⁹.

Witold Dobrołowicz posługuje się terminem „bariery w twórczości”, który jest utożsamiany z wszelkimi czynnikami utrudniającymi proces twórczy i wyróżnia takie bariery twórczości, jak:

1. Bariery percepcyjne: przeszkody, które zapobiegają jasnemu spostrzeganiu sytuacji problemowej bądź informacji potrzebnych do jej rozwiązania; wśród tych barier wyróżnia się:

— zaniedbania w wykorzystywaniu zmysłów — tępota zmysłowa;

— obronność percepcyjną: odsiewanie bądź błędne spostrzeganie bodźców nieprzyjemnych, zagrażających, niezgodnych z oczekiwaniami, stanowiących społeczne tabu;

— niezdolność do różnych punktów widzenia.

2. Bariery umysłowe (poznawcze): przeszkody, które związane są z funkcjonowaniem myślenia i wyobraźni (brak wyobraźni lub niski jej poziom); wśród tych barier wyróżnia się:

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, s. 121.

- sztywność myślenia: niezdolność przezwyciężenia raz przyjętego stanowiska, punktu widzenia; trzymanie się znanych sposobów rozwiązywania problemów, pomimo że w danej sytuacji zawodzą;
- fiksacja funkcjonalna: niezdolność dostrzegania więcej niż jednej funkcji (zastosowania) danego obiektu;
- jednostronność: dostrzeganie tylko jednego aspektu narzucającej się cechy zewnętrznej obiektu (zjawiska) lub przynależności do jednej kategorii;
- niezdolność do powstrzymania lub zmiany dotychczasowego osądu — przymus pospiesznej krytyki.

3. Bariery emocjonalno-motywacyjne (źródłem tych barier często jest barak wiary we własne siły): bariery przejawiające się w zbyt niskim napędzie uniemożliwiającym podjęcie twórczego trudu i pokonanie przeszkody oraz w zbyt silnym lęku przed nowym nieznanym oraz niemożliwym; do barier emocjonalno-motywacyjnych zalicza się:

- lęk przed ośmieszeniem się w oczach innych;
- lęk przed byciem innym;
- lęk przed ryzykiem;
- nadmierna motywacja powstająca pod naporem krótkich terminów i zewnętrznych nacisków;
- neofobia: lęk przed nowością (obawa przed nieznanym);
- negatywizm i zarozumiałość: niechęć do postępowania pod wpływem sugestii czy do rozważenia innego punktu widzenia;
- chęć do oceniania wytworów pomysłów innych przy jednoczesnej niechęci do generowania własnych pomysłów;
- bariery zewnętrzne (społeczne i kulturowe);
- bariery, których źródłem są normy i wzory kulturowe oraz fizyczne i społeczne warunki życia; do barier tych zalicza się:
 - tabu: zakaz wykonywania pewnych czynności czy poruszania pewnych tematów;
 - brak wsparcia dla twórczości i twórców ze strony polityków oraz osób posiadających zasoby finansowe;
 - brak tolerancji dla oryginalności i nowatorstwa w różnych dziedzinach życia; represje społeczne w stosunku do twórców, którzy przekraczają przyjęte normy poprawności;
 - konformizm i zależność: podporządkowanie woli grupy;
 - przesadna rywalizacja: podejmowanie twórczych wyzwań jedynie w sytuacjach konkursu i antycypacji nagród;
 - brak dostępu do warsztatów twórczości i narzędzi tworzenia oraz dzieł twórczych²⁰.

²⁰ W. Dobrołowicz: *Psychika i bariery*. Warszawa 1993, s. 65 i nast.

Jeszcze innym podejściem do inhibitorów twórczości jest podejście Jeremiego Adamsa, który używa pojęcia bloków umysłowych, które stanowią przeszkody uniemożliwiające twórcy poprawne spostrzeżenie problemu lub generowania jego rozwiązań. J. Adams wyróżnia cztery rodzaje bloków myślowych:

1. Bloki percepcyjne: przeszkody zapobiegające jasnemu spostrzeganiu sytuacji problemowej bądź informacji potrzebnej do jej rozwiązania; do przeszkód tych należą:

- stereotypizacja: widzenie tego, co spodziewa się zobaczyć;
- trudności w wyizolowaniu problemu;
- tendencje do zbyt zamkniętego wytyczania przestrzeni problemu;
- niezdolność do ujrzenia problemu z różnych punktów widzenia;
- przesylenie informacjami;
- zaniedbania w wykorzystaniu wszystkich zmysłów.

2. Bloki emocjonalne:

- lęk przed ryzykiem;
- niezgoda na chaos;
- osądzanie a nie generowanie idei;
- niezdolność do inkubacji;
- brak wyzwania lub nadmierny zapał.

3. Bloki kulturowe i środowiskowe: wśród nich wyróżnia się w obrębie przyczyn kulturowych takie przyczyny, jak:

- tabu;
- przekonanie, że fantazja i refleksja są stratą czasu, lenistwem czy nawet wariactwem;
- przekonanie, że zabawa jest tylko dla dzieci;
- przekonanie, że rozwiązywanie problemów jest zajęciem poważnym i musi być traktowane poważanie;
- przekonanie, że człowiek powinien opierać się na logice, rozumie, praktyce, cyfrach a nie na intuicji, uczuciach, przyjemności;
- przywiązanie do tradycji i obawa przed zmianami;
- przekonanie, że każdy problem powinien być rozwiązany przez myślenie naukowe z zaangażowaniem znacznych środków finansowych.

Wśród barier społecznych wyróżnią się natomiast takie bariery, jak:

- brak współpracy i zaufania do kolegów;
- autokratyczny przełożony (nauczyciel, rodzic), który ceni tylko własne pomysły i nie nagradza innych;
- czynniki przeszkadzające w skupieniu uwagi (telefony, listy, intruzi itp.);
- brak nacisku na zastosowanie pomysłu w praktyce.

4. Bloki ekspresyjne: czynniki hamujące zdolności witalne do komunikowania idei, nie tylko innym, ale również sobie samemu, do których zalicza się:

- rozwiązywanie problemu przy użyciu niewłaściwego języka;
- sztywne lub nieadekwatne użycie strategii intelektualnych;

- brak informacji lub niewłaściwe informacje;
- nieadekwatne umiejętności językowe do wyrażania i generowania pomysłów²¹.

Wielu innych naukowców podejmowało się próby zmierzenia się ze zjawiskiem barier ograniczających kreatywność. Prace te obejmują m.in. badania Arnolda z roku 1962, Adamsa z 1974 roku (opisane powyżej), Jonesa z 1987 roku i Majaro z 1988 roku, którzy sporządzili szczegółowe listy różnego rodzaju barier ograniczających twórcze rozwiązywanie problemów²². K.J. Szmidt, biorąc pod uwagę sporządzone listy barier w twórczości oraz źródło ich pochodzenia, dokonał podziału szkolnych inhibitorów twórczości, do których należą:

1. Przeszkody związane z celami i treściami nauczania i wychowania: najbardziej ogólny rodzaj przeszkód dla twórczości uczniów wiąże się z brakiem celów służących rozwojowi kreatywności, niedostrzeganiem przez społeczeństwo i polityków oświatowych, a także nauczycieli potrzeby budzenia i wspierania działań twórczych uczniów; brak celów prokreatywnych i sugerowanych treści nauczania i wychowania do twórczości w tzw. podstawach programowych kształcenia ogólnego lub w podstawie programowej obowiązkowych przedmiotów ogólnokształcących, które są dokumentem określającym treściowy zakres kształcenia ogólnego; w celach wychowania dominuje wizja człowieka o orientacji zachowawczej, człowieka jednowymiarowego, odtwórcy, a nie twórcy, odbiorcy wartości i treści kultury, a nie ich kreatora (dominacja wzorca człowieka oświeconego); nauka w szkole na każdym poziomie przekracza wydolność percepcyjną przeciętnego ucznia; dominujący scjentyzm i encyklopedyzm powodują przeciążenie percepcyjne uczniów i przyczyniają się do tego, że w systemie nauczania, który do niedawna dominował, nie ma miejsca na zróżnicowanie programowe; przeładowanie programów nauczania blokuje możliwości wypoczynku i rekreacji fizycznej, nie pozwala zindywidualizować nauczania, rodzi pośpiech i pogłębia przedmiotowe traktowanie uczniów; wiedzę w praktyce szkolnej prezentuje się jako wytwór, ukrywając proces, trud jej powstawania oraz towarzyszące temu procesowi błędy, złudzenia i pomyłki; wiedza jałowa umożliwia zdawanie egzaminów, ale nie ułatwia twórczości, przeciwnie — zapobiega jej, godząc w kluczowy moment formułowania celów.

2. Przeszkody związane z postawami nauczycieli i metodami nauczania: dominacja pytań nauczyciela i tłumienie myślenia pytajnego uczniów; dominacja problemów zamkniętych — terror jedynej odpowiedzi; niechęć do metod odwołujących się do wyobraźni uczniów; karzące funkcje oceny i krytyki wytworów i zachowań twórczych; „sakralizacja” rywalizacji; „idea kilers” — blo-

²¹ Za: K.J. Szmidt: *Pedagogika twórczości*. Sopot 2005, s. 196—197.

²² T. Proctor: *Twórcze rozwiązywanie problemów*. Przekł. E. Jusewicz-Katler. Gdańsk 2002, s. 32.

kowanie przez nauczycieli twórczości uczniów poprzez takie wypowiedzi, jak np.: „nie kombinuj”, „przekombinowałaś”, „nie, tak to jest źle”, „pośpiesz się”, „to nie na temat”, „nie ma czasu na dyskusję”; kierowanie się przez nauczycieli przy ocenianiu wytworów twórczości uczniów takich jak: prace plastyczne, literackie techniczne, projekty działań itp. własnymi upodobaniami i preferencjami estetycznymi, które są często słabo sprecyzowane i nieuświadomiane; krytyka wytworów lub zachowań twórczych uczniów, zwłaszcza negatywna i nieuzasadniona wyraźnymi kryteriami, powoduje zamęt w głowach uczniów, którzy nie wiedzą, jakie są standardy poprawności wykonania i mają poczucie krzywdy — efektem takiej postawy nauczyciela jest często niechęć do jakichkolwiek zadań twórczych, niemających jasno sprecyzowanych kryteriów oceny i ucieczka od twórczości.

3. **Przeszkody związane z postawami uczniów:** brak nastawienia badawczego i lęk przed nowością — neofobia (obawa przed nieznanym); niecierpliwe dążenie do jakiegokolwiek wyniku; kopiowanie wzorów i ściąganie z twórczości innych; płytka błyskotliwość i niekonstruktywna oryginalność; bariery wewnętrzne, trwoga przed arcydziełem; nacisk grupowy i konformizm.

4. **Przeszkody związane z bazą lokalową i wyposażeniem placówek oświatowych:** brak warsztatów twórczości takich jak pracownie, sprzęt i urządzenia sprzyjające tworzeniu; przestarzałe pomoce dydaktyczne lub ich brak²³.

Szkoła powinna rozwijać twórczą aktywność uczniów, a tymczasem z przeprowadzanych badań wyłania się obraz szkoły jako środowiska, które nie tylko nie stymuluje ciekawości poznawczej uczniów i ich zdolności, lecz także powoduje na kolejnych etapach edukacji zanik istniejących już zdolności²⁴. W procesie dydaktycznym w polskiej szkole nie są rozwijane (a nawet są hamowane) twórcze procesy psychiczne: myślenie intuicyjne, wyobraźnia. Dominującymi metodami nauczania są sposoby oparte na przekazie słownym i zapamiętywaniu informacji. Tradycyjna dydaktyka szkolna oparta jest na mówieniu nauczyciela i słuchaniu uczniów. O treści nauczania w polskiej szkole decyduje ponadosobowy program, a nie potrzeby i zainteresowania uczących się. Przyczyn takiego stanu można wymienić wiele. Jednak jedną z najważniejszych z nich jest brak wystarczającej wiedzy nauczycieli z zakresu psychologii oraz pedagogiki twórczości.

Zdaniem E. Nęcki szkoła powinna podejmować dwa rodzaje działań w edukacji do twórczości:

1. Usuwać różnorodne bloki, przeszkody i bariery, które hamują rozwój uczniów — działania te powinny koncentrować się na nieprzeszkadzaniu w rozwoju i ekspresji zdolności twórczych.

²³ K.J. S z m i d t: *Pedagogika twórczości...*, s. 198—232.

²⁴ I d e m: *Szkoła przeciw myśleniu pytanemu uczniów: próba określenia problemu, sugestie rozwiązań*. „Teraźniejszość — Człowiek — Edukacja” 2003, nr 2.

2. Przekazywać wiedzę o twórczości i ćwiczyć sprawności poznawcze niezbędne w myśleniu twórczym — działania te powinny koncentrować się na aktywnym rozwijaniu i wspomaganiu²⁵.

Ellis Paul Torrance, który jako pierwszy (w 1962 roku) zaobserwował, że przyczyną zahamowania działań twórczych uczniów są nieprawidłowe postawy nauczycieli, stworzył dla nich reguły postępowania, aby mogli pomóc uczniom w rozwoju myślenia twórczego. Jego zalecenia dla nauczycieli brzmią:

- ceń myślenie twórcze uczniów;
- zwiększaj wrażliwość uczących się na różnorodne bodźce środowiskowe;
- pobudzaj do operowania przedmiotami i ideami;
- nauczaj sposobów systematycznej oceny każdego pomysłu;
- wyrabiaj tolerancyjny stosunek do nowych idei i pojęć wytworzonych przez uczących się;
- unikaj nauczania sztywnych schematów, unikaj jednostronnej rutyny w sytuacjach, gdzie istnieje wiele sposobów postępowania;
- kultywuj w klasie atmosferę twórczą;
- nauczaj młodzież sposobów oceny efektów swego myślenia twórczego;
- ucz twórcze jednostki sposobów unikania nieprzyjemności i radzenia sobie z nimi;
- udzielaj informacji o procesie twórczym;
- rozwiewaj lęk przed doskonałością arcydzieł, czyli osiągnięć wybitnych twórców;
- popieraj i ceń inicjatywę uczniów w procesie nauczania;
- stawiaj uczniom zaskakujące pytania; jednym z warunków twórczości jest noszenie się z problemem, który nie daje spokoju.
- stwarzaj sytuacje wymagające twórczego myślenia; stawiaj problemy o trudności dostosowanej do możliwości uczniów; od czasu do czasu zaintryguj zadaniem wymagającym maksymalnego napięcia;
- stwarzaj zarówno okresy aktywności, jak i spokoju; twórcze idee rodzą się nie tylko w wirze działania, lecz w chwilach relaksu.
- udostępniaj środki niezbędne do realizacji pomysłów (np. mobilizacja zasobów szkoły, rodziców, instytucji);
- popieraj zwyczaj pełnej realizacji i weryfikacji pomysłów;
- rozwijaj konstruktywny krytycyzm;
- popieraj zdobywanie wiedzy w wielu dziedzinach; wiedza spoza danej specjalizacji sprzyja rozwojowi oryginalności myślenia;
- kultywuj odwagę, żywość umysłu i umiejętność podejmowania ryzyka²⁶.

²⁵ E. N e c k a: *Psychologia twórczości*. Gdańsk 2001, s. 199.

²⁶ Za: K.J. S z m i d t: *Pedagogika twórczości...*, s. 268.

Zaproponowane przez Torrance'a reguły mają zapobiegać ograniczaniu przez nauczycieli dyspozycji twórczych uczniów i stanowią jeden z najbardziej znanych kodeksów pedagogiki twórczości.

Zdaniem K.J. Schmdta w kreatywnej szkole powinny obowiązywać następujące zasady:

1. Zasady pomocy w tworzeniu, dotyczące cech zadań rozwijających zdolności twórcze uczniów:

- dywergencyjność: twórczość uczniów najłatwiej daje się inspirować za pomocą problemów — różnorodność o charakterze otwartym;
- różnorodność i komplementarność: stosowanie różnorodnych pod względem treści i form metod i technik stymulowania i rozwijania możliwości twórczych;
- heurystyczność: treści nauczania powinny zawierać opisy różnych metod i technik twórczego rozwiązywania problemów;
- autentyczność: twórczości sprzyja zaangażowanie w problem rzeczywisty.

2. Zasady pomocy w tworzeniu, dotyczące stylu pracy pedagoga oraz stosowanych metod:

- zasada falitycji: nauczyciel powinien ułatwiać i pomagać w tworzeniu, stwarzać odpowiedni klimat, być dla ucznia autentycznym i otwartym, wykazać się zdolnościami empatii i wrażliwości na drugiego człowieka, wzbudzać zaangażowanie emocjonalne uczniów;
- zasada ludyczności: upatruje się w niej możliwość przeciwstawienia się nudzie i zmęczeniu; humor, życzliwość oraz uczenie się poprzez zabawę sprzyja dobrej atmosferze, nie tłumi zabawnych skojarzeń i fantazji; zabawa powinna być środkiem do osiągnięcia celu; twórczości sprzyja wytworzenie atmosfery bezpieczeństwa i życzliwości;
- zasada rozwijania autonomicznej motywacji poznawczej: twórczości sprzyja motywacja wewnętrzna; motywacja zewnętrzna (ocena), będąca formą nagrody lub kary, nie jest dla twórczej aktywności najlepsza, a w wielu wypadkach może zaszkodzić;
- zasada wzmacniania procesu twórczego: zasada ta zwraca uwagę na wartość procesu twórczego samego w sobie; najlepszymi metodami wzmacniania procesu twórczości są te metody, które budzą i wzmacniają zaangażowanie uczniów w sam proces tworzenia;
- zasada przeciwdziałania przeszkodom: zadaniem nauczyciela jest przeciwdziałać trudnościom poprzez akcentowanie nawet najdrobniejszych sukcesów i osiągnięć ucznia poprzez zachęty i pochwały, inspirowanie go do wysiłku; prowadzić lekcje tak, aby zapewnić uczniom satysfakcję z samego procesu twórczego; tematykę i zadania twórcze zaplanować tak w czasie, aby uczeń miał możliwość dochodzenia do rozwiązań twórczych;
- zasada osobistej twórczości nauczyciela: ważny czynnik, od którego zależy efektywność dydaktyczna i wychowawcza; nauczyciele, którzy mają twórcze

pomysły, potrafią je zobaczyć także u innych; twórczego nauczyciela cechują m.in.: autentyczność, otwartość, elastyczność, refleksyjność, innowacyjność²⁷.

J.K. Szmidt na podstawie dotychczasowych badań nad uwarunkowaniami twórczości w szkole stworzył także **indeks „Cech szkoły wspierającej twórczość uczniów”**. Szkoła wspierająca twórczość uczniów charakteryzują się takimi cechami, jak:

1. W programie wychowania i nauczania szkoły wzbudzanie oraz wspieranie twórczości uczniów stanowi ważny i równorzędny z innymi zadaniami edukacyjnymi cel oddziaływań. Cel ten jest zopercjonalizowany na codzienne zadania wychowawcze i dydaktyczne.

2. Szkoła organizuje specjalne, wyodrębnione w planie nauczania zajęcia rozwijające twórczość uczniów (lekcje twórczości, treningi twórczości, warsztaty ekspresji twórczej, warsztaty twórczego myślenia itp.), mające stałe miejsce w harmonogramie szkolnym. Zajęcia te odbywają się systematycznie i przez dłuższy okres, istnieje dla nich wyodrębniona przestrzeń szkolna (sale lekcyjne, pracownie, laboratoria) i określony czas. Podstawą tych zajęć są uzasadnione teoretycznie i metodycznie programy pomocy w tworzeniu, wypracowane przez nauczycieli lub przyjęte przez nich z dorobku psychodydaktyki twórczości.

3. Wspieranie twórczości uczniów odbywa się nie tylko w ramach specjalnych programów pomocy w tworzeniu, lecz również w trakcie nauczania przedmiotowego. Nauczyciele przekazują uczniom zarówno wiedzę deklaratywną, jak i proceduralną dotyczącą wszystkich czterech aspektów twórczości (wytworu, procesu, osoby twórcy i uwarunkowań) związaną z nauczaną dziedziną. Uczniowie dowiadują się nie tylko o tym, co już zbadano i odkryto, ale także o tym, co czeka na zbadanie i odkrycie (wiedza płodna).

4. Nauczyciele dyskutują i negocjują rozumienie twórczości i kreatywności oraz pojęć pochodnych, będących teoretyczną ramą zajęć twórczych. W szkole i poza szkołą uczestniczą w różnych formach doskonalenia zawodowego z zakresu psychologii, pedagogiki i dydaktyki twórczości (studia podyplomowe, kursy specjalistyczne, warsztaty metodyczne).

5. Twórczość uczniów jest w szkole dostrzegana, ceniona i prezentowana w licznych wystawach, pokazach lub publikacjach szkolnych, które nie są tylko efektem określonych konkursów i olimpiad.

6. Szkoła organizuje wiele spotkań z twórcami profesjonalnymi (artystami, naukowcami, wynalazcami, twórcami dóbr społecznych) oraz wycieczki do pracowni, podczas których uczniowie mają możliwość zapoznać się z mechanizmami i uwarunkowaniami procesu twórczego.

²⁷ Ibidem, s. 270—273.

7. Szkoła ściśle współpracuje z instytucjami kultury i sztuki, stowarzyszeniami twórców i twórcami, organizując liczne wycieczki, spotkania dyskusyjne, konsultacje oraz inne formy współpracy.

8. W procesie nauczania twórczości nauczyciele przestrzegają podstawowych zasad psychodydaktycznych wzbudzających motywację wewnętrzną do tworzenia, pozwalających uczniom pokonywać bariery hamujące rozwój kreatywności. Nauczyciele są świadomi istnienia tych barier i celowo zapobiegają ich przejawom, a zwłaszcza dyktatowi jednej odpowiedzi, niecierpliwości wyniku, niekonstruktywnej oryginalności, lękowi przed arcydziełem i ostracyzmowi grupowemu.

9. Ciekawość poznawcza, odkrywanie, formułowanie i redefiniowanie pytań (myślenie pytajne) są odpowiednio pobudzane i promowane. Uczniowie są zachęceni do podawania w wątpliwość założeń i praw naukowych, do spekulowania, stawiania odważnych hipotez i ich weryfikowania. Przyznaje się im prawo do błędu i porażek.

10. Nauczyciele są kreatywni i innowacyjni, stosują wiele wymyślonych przez siebie lub zaczerpniętych od innych nowych i wartościowych form oraz metod dydaktycznych, które chętnie wdrażają do praktyki szkolnej, zwiększając atrakcyjność i efektywność zajęć twórczych.

11. Nauczyciele stosują przemyślane i pogłębiane oceny dokonań twórczych uczniów, mające charakter konstruktywnych informacji zwrotnych, pozwalające uczniom budować trafne samooceny zdolności twórczych. Oceny te pełnią funkcję informacyjną, a nie represyjną.

12. Szkoła rzeczywiście rozwija podstawowe zdolności myślenia twórczego uczniów mierzone płynnością, giętkością, oryginalnością i elaboracją myślenia oraz cechy postawy twórczej: otwartość, niezależność, wytrwałość²⁸.

Zaproponowany przez K.J. Szmida indeks „Cech szkoły wspierającej twórczość uczniów” odnosi się do wszystkich ważnych aspektów szkoły twórczej. Należy mieć nadzieję, że doczekamy się, że wszystkie szkoły będą wzorowały na nim swoje działania, a zmierzający ku kreatywności proces wychowawczy i dydaktyczny spowoduje, że wszystko nabierze ruchu i zacznie się rozwijać, a postawa konformizmu i bezmyślnej uległości zostanie u każdego człowieka zastąpiona twórczą aktywnością²⁹. Do najważniejszych zadań, jakie stoją przed współczesną szkołą, należą więc: ukierunkowanie procesu wychowawczego na kształtowanie postawy badawczej i eksploracyjnej, kształcenie społecznie pożądanego systemu wartości utylitarnych i duchowych, kształcenie emocji, głównie intelektualnych, estetycznych i społecznych, które pobudzają ludzkie

²⁸ Ibidem, s. 251—252.

²⁹ I. Wojnar: *Przedmowa do wydania polskiego*. W: R. Gloton, C. Cero: *Twórcza aktywność dziecka*. Przeł. i przedmową opatrzyła I. Wojnar. Warszawa 1988, s. 12.

działania, umożliwianie uczniom zdobywanie wiedzy deklaratywnej i nieprzeszkadzanie im w twórczości.

Pedagogika twórczości nie powinna być traktowana jako działalność peryferyjna, kojarzona tylko i wyłącznie z lekcjami, a powinna być brana pod uwagę przy tworzeniu programów szkolnych ze wszystkich przedmiotów i być koncepcją wychowania w szkole. Ważne jest konsekwentne kształtowanie człowieka „wielowymiarowego”, u którego intelekt łączy się z emocjami, poznanie z przeżyciem, wartościowaniem i świadomym wytyczaniem dróg oraz celów własnego rozwoju.

Anna Pikała

Psycho-pedagogical determinants of a creative activity among grammar school students

S u m m a r y

The text underlines a special role the school, and teachers play in shaping artistic attitudes and behaviours in children and teenagers. Also, the attention was paid to the features of a creative environment, as well as stimulators and inhibitors of creativity. A special place in the article is given to the teacher and his/her attitude and competences being indispensable when arousing and meeting students' cognitive curiosity, as well as directing their interests and making sufficient conditions for unhindered and spontaneous creative opinions.

Key words: music interpretation, creative activity, musical pedagogy

Anna Pikała

Les déterminants psychopédagogiques de l'activité créative des élèves des écoles secondaires au profil général

R é s u m é

L'auteur souligne le rôle spécial de l'école, des professeurs dans la formation des attitudes et des comportements créatifs des enfants et des adolescents. Elle attire également l'attention sur les traits caractéristiques du milieu créatif, des stimulateurs et des inhibiteurs de la création. L'enseignant et son attitude, ses compétences, indispensables dans l'éveil et l'assouvissement la curiosité cognitive des élèves, la direction de leurs intérêts, la création des conditions favorables aux expressions artistiques libres et spontanées occupent une place spéciale dans l'étude.

Mots-clés : interprétation de la musique, activité créatrice, pédagogie musicale